

Т. Ю. Ніколаєнко, член-кореспондент НАН України Д. М. Говорун

Квантово-механічний конформаційний аналіз молекули 2'-дезокситидилової кислоти — структурної ланки ДНК

На рівні теорії $MP2/6-311G++(d,p)//DFT\ B3LYP/6-31G(d,p)$ вперше отримано повне сімейство конформерів молекули 2'-дезокситидилової кислоти. Проаналізовано розподіли значень її торсійних кутів і порівняно з такими в молекулі 2'-дезокситидину. Виявлено кореляцію між амплітудою псевдообертання фуранозного кільця і суп-орієнтацією нуклеотидної основи. Охарактеризовано “тонкі” конформаційні параметри, що описують непланарність кільця нуклеотидної основи і деяких його бічних груп.

Молекула 2'-дезокситидилової кислоти (рис. 1) є нуклеотидом з електронейтральною фосфатною групою в 5'-положенні і цитозиновою основою. Біологічна важливість вивчення її конформаційного різноманіття зумовлена тим, що функціонування ДНК, складовою частиною якої є ця молекула, прямо пов'язане зі змінами конформацій її структурних ланок. Крім цього, порівняння конформаційних властивостей нуклеотиду і нуклеозиду [1] з однією і тією ж нуклеотидною основою дозволить виявити внутрішньомолекулярні механізми, що визначають основні закономірності геометричної структури складових частин ДНК.

Інтерес до вивчення 2'-дезокситидилової кислоти зумовлений ще й тим, що саме GC-збагачені ділянки ДНК мають “схильність” до В-Z переходу [2].

Відомі експериментальні методи [3, 4] дослідження окремих нуклеотидів не в змозі на сьогодні дати вичерпної інформації про конформаційні властивості цих об'єктів, оскільки в експериментах спостерігаються лише кілька енергетично “найвигідніших” конформацій. У той же час провести аналіз усіх можливих конформерів (включно з тими, що реалізуються в складі ДНК [5]), незалежно від їхньої відносної енергії, дозволяють методи обчислювальної квантової механіки.

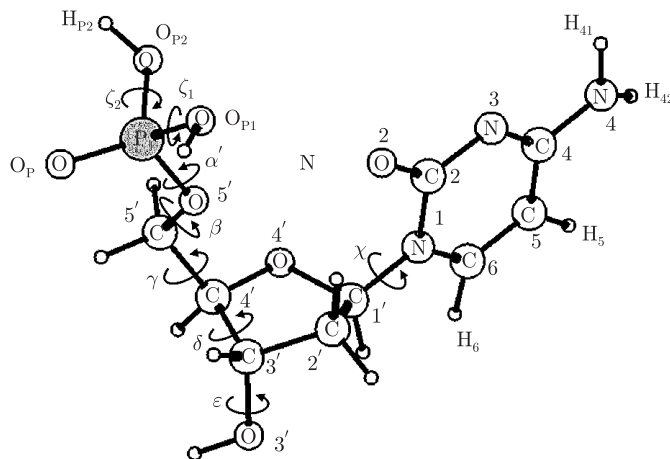

Рис. 1. Структура молекули 2'-дезокситидилової кислоти та позначення її атомів

Об'єкти і методи дослідження. Для опису конформації молекули 2'-дезокситидилової кислоти (див. рис. 1) використано вісім конформаційних параметрів: загально-прийняті [6] торсійні змінні β , γ , δ^1 , ε і $\chi = O_4'C_1'N_1C_2$ та торсійні кути $\alpha' = C_5'O_5'PO_P$, $\zeta_1 = O_5'PO_{P_1}H_{P_1}$ і $\zeta_2 = O_5'PO_{P_2}H_{P_2}$. Для трьох атомів кисню фосфатної групи використано такі позначення: не з'єднаний з атомом водню — O_P , два інших — відповідно O_{P_1} і O_{P_2} , якщо дивитися вздовж зв'язку $O_{5'}-P$ і рухатися від O_P за годинниковою стрілкою. Зазначимо, що введений таким чином кут α' відрізняється від номенклатурного кута α [6] на постійну величину. Кути ζ_1 і ζ_2 описують орієнтації гідроксильних груп $O_{P_1}H_{P_1}$ і $O_{P_2}H_{P_2}$ відповідно.

Таким чином, кожен конформер описувався значеннями восьми торсійних кутів.

Пошук повного сімейства конформерів молекули 2'-дезокситидилової кислоти проводили таким чином. До кожного з конформерів молекули 2'-дезокситидину [1] замість атома $H_{5'}$ приєднували фосфатну групу $-PO_P O_{P_1} H_{P_1} O_{P_2} H_{P_2}$ у кожному з трьох положень: $\alpha' = +60^\circ$, -60° та 180° (кути ζ_1 і ζ_2 мали фіксовані значення -106° і 177° відповідно). Геометрії одержаних у такий спосіб 273 конформерів молекули 2'-дезокситидилової кислоти було оптимізовано на рівні теорії $MP2/6-311G++(d,p)//DFT\ B3LYP/6-31G(d,p)$ з використанням програмного пакета Gaussian 03w для платформи win32 [7] із налаштуваннями точності обчислень за замовчуванням. Для кожного конформера розраховували в гармонійному наближенні частоти нормальних коливань. Ці дані використовували для вилучення нестійких конформацій (у коливальних спектрах яких присутня хоча б одна уявна частота) та для розрахунку енергії Гіббса конформерів (при значеннях температури 298,15 K і тиску 1 атм).

У результаті було одержано 266 стійких конформерів. Проведений аналіз показав, що розподіл значень кута χ є бімодальним (усі його значення лежать у секторах $70^\circ \pm 13^\circ$ (*syn*), і $-142^\circ \pm 35^\circ$ (*anti*)), а кутів γ і ε — тримодальним (усі значення γ попадають у сектори $45^\circ \pm 25^\circ$ (*gouche*⁺), $-72^\circ \pm 46^\circ$ (*gouche*⁻) і $173^\circ \pm 18^\circ$ (*trans*), а ε — у сектори $53^\circ \pm 23^\circ$ (*gouche*⁺), $-79^\circ \pm 21^\circ$ (*gouche*⁻) і $-175^\circ \pm 15^\circ$ (*trans*)). Усі значення кута псевдообертання P знаходяться в областях $167^\circ \pm 48^\circ$ (*S*-сімейство) і $0^\circ \pm 55^\circ$ (*N*-сімейство). Розподіл кута β виявився майже неперервним, крім області $-45^\circ \dots +50^\circ$, в яку не потрапило жодного значення. У розподілах значень кожного з кутів α' , ζ_1 і ζ_2 наявні один сектор і одна майже суцільна область значень.

Таким чином, уже на першому етапі у конформерах нуклеотиду було виявлено зміни статистичного розподілу значень кута β порівняно з конформерами відповідного нуклеозиду [1].

Після цього будь-які два конформери одержаного сімейства, у яких значення кутів χ , γ і ε попадали в один і той самий сектор, кута α' — відрізнялися менше ніж на 5° , а кутів β , ζ_1 і ζ_2 — менше ніж на 60° , вважалися однаковими, що звузило кількість "унікальних" конформерів до 215. Це сімейство доповнювали в такий спосіб, щоб у ньому при однакових інших параметрах існували конформери, у яких кут χ набуває як *syn*-, так і *anti*-значень, а кут γ — кожного з трьох значень: *gouche*⁺, *gouche*⁻ і *trans*, для чого було згенеровано 587 нових конформерів. Їх геометрії було оптимізовано на тому ж рівні теорії $DFT\ B3LYP/6-31G(d,p)$, що і на першому етапі.

Доповнене таким чином сімейство містило 778 оптимізованих стійких конформерів. Враховуючи неминучі обчислювальні похибки, що виникають у процесі оптимізації геометрії, будь-які два конформери, у яких відповідні значення кутів χ , α' , β , γ , ε , ζ_1 і ζ_2 відрізнялися не більше ніж на 10° , а кута P — не більше ніж на 5° , вважалися однаковими

¹Кут δ однозначно пов'язаний з кутом P і амплітудою $\nu_{\max}$ псевдообертання фуранозного кільця [6].

(відмінність між електронними енергіями таких “однакових” конформерів не перевищила 0,14 ккал/моль, що помітно менше, ніж $kT \sim 0,6$ ккал/моль при $T = 298$ К). Після вилучення “однакових” структур залишилося 326 конформерів.

Для того щоб усунути неповноту, обумовлену тим, що при побудові вихідного сімейства орієнтації гідроксильних груп фосфатної групи (кути ζ_1 і ζ_2) були фіксовані і для них не проводився “перебір”, для кожного з наявних стійких конформерів створювався новий, що відрізнявся заміною $\zeta_1 \leftrightarrow \zeta_2$ ². Геометрії новостворених конформерів оптимізувалися і долучалися до наявного сімейства, після чого виконувалася така ж процедура відсіювання однакових структур, як і на попередньому етапі. У результаті двократного проведення такого усунення неповноти кількість унікальних конформерів склала 481.

Останнім кроком було доповнення цього сімейства в такий спосіб, щоб при однакових інших параметрах у ньому існували конформери, у яких кут ε набуває кожного з трьох значень: *gouche*⁺, *gouche*⁻ і *trans*. Після проведення оптимізації геометрії новостворених конформерів і вилучення однакових було одержано множину з 613 конформерів, яку вважаємо повною.

Результати дослідження та їхній аналіз. Структурні і енергетичні параметри вибраних³ конформерів молекули 2'-дезокситидилової кислоти наведено в табл. 1. Значення їхніх енергій Гіббса (при $T = 298,15$ К і $P = 1$ атм) лежать у діапазоні 0–14,1 ккал/моль; глобальний мінімум і максимум енергії Гіббса — відповідно конформери **1** і **40** (див. табл. 1). *Syn*-орієнтація ($\chi \in 75^\circ \pm 19^\circ$) нуклеотидної основи спостерігається у 291 конформера, *anti*- ($\chi \in -148^\circ \pm 42^\circ$) — у 318 конформерів, “проміжна” ($\chi = 142^\circ, 145^\circ, 141^\circ, 104^\circ$) — у конформерів **10**, **11**, **14** і **36**⁴. “Північну” ($P \in 0^\circ \pm 89,9^\circ$) конформацію фуранозного кільця мають 292 конформери (з яких 200 — класичну *C_{3'}-endo* ($P \in 0^\circ \dots 36^\circ$)), “південну” ($P \in 180^\circ \pm 90^\circ$) — 321 конформер (з яких 141 — класичну *C_{2'}-endo* ($P \in 144^\circ \dots 180^\circ$)).

Кореляції торсійних кутів. Доволі велика кількість одержаних конформерів дозволила провести статистичний аналіз — обчислити за методикою [8] коефіцієнти лінійної кореляції між усіма конформаційними параметрами молекули 2'-дезокситидилової кислоти. Серед 45 цих коефіцієнтів лише 4 мають значення, більші від 0,2: $r(\delta, P) = 0,96$, $r(P, \nu_{\max}) = 0,59$, $r(\chi, \nu_{\max}) = 0,34$ і $r(\zeta_1, \zeta_2) = 0,30$.

Близькість $r(\delta, P)$ до одиниці пов'язана з тим, що кут δ однозначно визначається кутом P і амплітудою $\nu_{\max}$ псевдообертання фуранозного кільця, причому всі значення $\nu_{\max}$ лежать у досить вузькому діапазоні ($8^\circ \dots 43^\circ$: найбільший $\nu_{\max}$ виявлено в конформері **15** (див. табл. 1)).

Менш очікуваним є те, що глікозидний кут χ найбільше корелює саме з $\nu_{\max}$. Це зумовлено тим (рис. 2, *a*), що “пласкі” цукри ($0^\circ < \nu_{\max} < 30^\circ$; найменші значення $\nu_{\max}$ виявлено у конформерів **26**, **27** і **33**; див. табл. 1) завжди супроводжуються *syn*-орієнтацією нуклеотидної основи. Аналогічна закономірність має місце і для нуклеозиду (див. рис. 2, *b*), але не була раніше відмічена [1].

Вірогідною фізичною причиною появи “пласких” конформацій фуранозного кільця в нуклеотидах і нуклеозидах є наявність внутрішньомолекулярних водневих зв'язків з енергіями, достатніми для компенсації енергетичної “невигідності” затінених конформацій С–С

²Такий метод було обрано з огляду на те, що в розподілах кутів ζ_1 , ζ_2 відсутні будь-які чітко окреслені сектори, а отже, не було можливості вибрати скільки-небудь обґрунтований крок перебору їх значень.

³Файли структур *повного* сімейства конформерів можна отримати у авторів за запитом.

⁴“Проміжні” значення глікозидного кута обумовлені сильними водневими зв'язками ($O_{P1}-H \dots N_3$ або $O_{P2}-H \dots N_3$) між гідроксильними групами фосфатної групи і атомами нуклеотидної основи.

зв'язків кільця (яка і є причиною непланарності фуранозного кільця [6]). Так, у конформера **33** шляхом аналізу просторового розподілу густини електронного заряду було виявлено водневі зв'язки $O_3'H \cdots O_P$ і $C_5'H \cdots O_2$ (рис. 3).

Розподіли значень торсійних кутів. На рис. 4, а наведено розподіли значень конформаційних параметрів одержаних конформерів молекули 2'-дезокситидилової кислоти. Для кутів χ , γ і ε вони виявляють чітку "секторну" структуру: бімодальну для χ (усі значення

Таблиця 1. Конформаційні (град) і енергетичні (ккал/моль) характеристики вибраних конформерів молекули 2'-дезокситидилової кислоти

Конформер	β	γ	δ	ε	χ	α'	ζ_1	ζ_2	P	$\nu_{\max}$	ΔG , ккал/моль
1	-90,1	55,5	81,0	-92,3	66,7	9,3	-44,7	-74,7	29,0	33,0	0,00
2	-90,3	55,2	81,1	-92,6	67,3	9,0	-43,2	121,8	28,4	32,8	0,32
3	148,1	46,2	100,0	-158,0	88,5	-48,0	-139,3	57,1	338,4	28,3	2,08
4	110,7	41,9	87,7	-153,6	65,3	-7,6	76,1	51,7	45,4	29,1	2,08
5	106,2	47,9	89,0	-102,6	66,8	85,8	53,8	-24,9	44,0	31,1	2,13
6	106,2	49,3	87,8	-148,2	67,4	85,0	52,6	-24,0	44,9	30,1	2,17
7	112,1	41,6	88,0	-150,4	65,3	-7,8	-122,9	49,9	44,9	29,0	2,24
8	111,0	39,5	89,3	-93,2	64,6	-5,4	80,1	52,7	44,4	30,2	2,40
9	112,1	39,3	89,3	-96,7	64,7	-6,1	-122,7	51,5	43,5	30,0	2,43
10	162,7	43,3	150,9	174,8	141,7	-43,8	-150,3	72,9	224,6	35,2	2,72
11	165,9	40,7	150,7	55,3	145,1	-42,3	-149,8	71,9	229,2	39,1	2,93
12	-84,7	179,9	140,0	172,6	-149,4	-34,5	-55,8	105,5	153,8	38,1	2,96
13	132,7	49,8	133,9	-176,9	69,1	-15,7	-131,0	54,2	147,5	36,1	2,97
14	162,8	43,2	155,2	-71,9	140,6	-43,4	-150,6	72,5	224,6	35,5	3,52
15	75,4	51,9	118,8	-175,8	-111,2	-116,6	-64,1	133,0	125,8	42,7	3,85
16	163,4	58,5	146,7	170,1	-172,7	68,6	53,0	145,7	189,8	30,4	5,51
17	161,8	51,5	141,2	168,6	-161,3	51,4	-104,5	156,4	161,7	34,6	5,95
18	-172,4	56,2	137,2	171,9	-144,9	-172,3	-106,1	176,9	153,6	35,4	6,42
19	-175,0	55,2	138,2	170,3	-156,1	-174,7	-106,9	175,4	155,4	35,5	6,49
20	-173,0	56,6	82,3	-171,2	-165,8	56,3	-110,1	157,1	13,9	34,7	6,60
21	177,2	58,6	81,4	-171,1	-163,8	-170,7	-104,2	176,2	14,4	35,5	6,62
22	-177,2	56,5	81,3	-175,1	-165,0	-179,5	-175,8	103,2	14,0	35,6	6,74
23	153,4	45,3	146,9	170,0	-176,5	168,2	-78,4	143,5	187,5	31,4	6,78
24	157,8	50,6	91,6	-168,1	-179,0	62,0	42,8	147,7	351,8	31,6	6,87
25	163,4	58,5	150,8	-68,3	-172,5	68,3	53,3	146,0	192,3	30,5	6,88
26	-56,0	-55,7	118,1	-58,2	70,6	72,5	-109,1	156,1	344,4	8,9	6,89
27	-56,9	-54,5	118,7	-58,6	70,3	68,5	32,6	149,1	342,5	8,3	6,92
28	158,9	50,9	140,5	168,5	-159,2	174,1	179,5	106,2	160,0	34,8	7,06
29	164,9	51,0	144,8	-68,3	-158,1	49,5	-102,2	157,4	163,8	33,5	7,32
30	168,8	50,0	152,0	-69,1	-177,2	36,5	-91,6	-46,4	199,9	30,9	7,43
31	136,8	48,0	143,3	-67,5	-160,3	-56,8	-153,0	-45,0	159,5	34,2	7,49
32	-170,1	59,7	81,4	-169,0	-163,9	58,8	-134,3	-59,1	15,8	35,3	7,83
33	-56,7	-55,6	118,6	-56,3	70,1	70,2	-132,4	-59,6	345,7	8,1	8,45
34	-123,5	55,8	142,1	-67,9	-137,4	-19,9	-174,4	97,6	157,6	34,3	8,57
35	-158,3	-177,5	85,7	-176,4	-172,1	-56,4	-158,4	103,8	10,0	33,5	9,07
36	173,4	37,0	147,6	54,9	104,1	148,5	122,0	-59,2	217,7	34,6	11,29
37	60,2	-121,9	84,2	-168,2	71,5	-97,1	-82,0	137,2	40,6	35,3	11,86
38	55,5	-120,5	86,2	-170,9	69,9	-91,3	-85,9	-38,3	38,6	33,5	12,22
39	56,0	-114,3	81,9	172,8	-170,1	-88,9	-89,9	-38,3	22,4	38,6	13,10
40	-177,9	44,3	130,6	60,6	71,4	51,4	-101,5	159,9	150,8	35,5	14,13

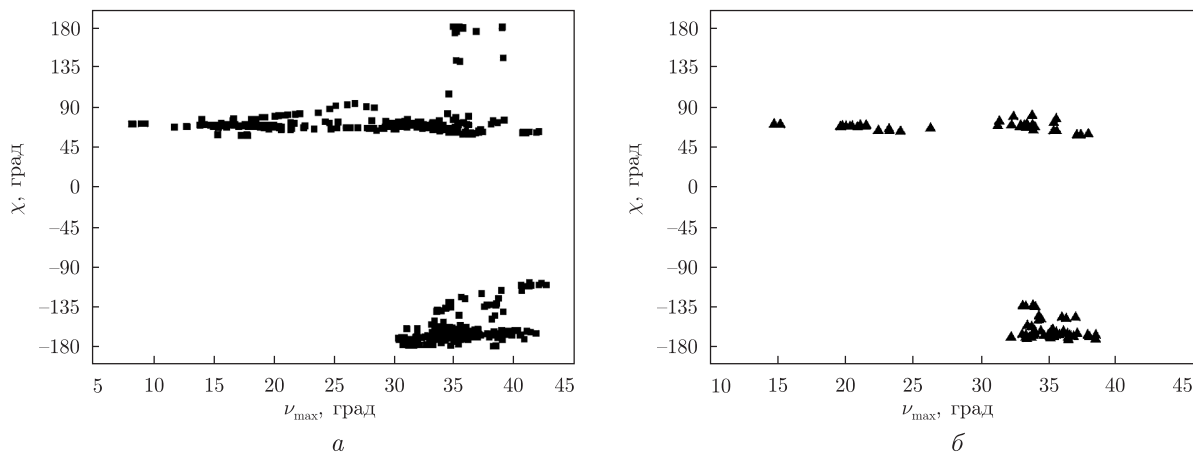

Рис. 2. Розподіл конформаційних параметрів у координатах $(\nu_{\max}, \chi)$ для молекул 2'-дезокситидилової кислоти (а) та 2'-дезокситидину [1] (б)

попадають в області *syn* і *anti*) і тримодальну для γ та ε (усі значення попадають в області *gouche*⁺, *gouche*⁻ і *trans*). У конформерах **37**, **38**, **39** кут γ набуває “нетипових” значень, близьких до -120° . В іншому розподілі значень кутів γ , ε і χ якісно не відрізняються від відомих у нуклеозидах [1].

Секторна структура відсутня в розподілі значень кута β , за винятком області $[-45 \dots +45^\circ]$ (“прогаліни”), у яку не потрапляє жодного значення⁵. Її походження обумовлене, на нашу думку, тим, що при $\beta \approx 0^\circ$ атоми фосфатної групи опиняються занадто близько до атомів фуранозного кільця, призводячи до значних стеричних ускладнень (йдеться про відстані, що не перевищують $1,0 \text{ \AA}$, від атома O_P (або O_{P1} чи O_{P2}) до $C_{2'}$ фуранозного кільця та/або до атомів O_2 і C_6 нуклеотидної основи). Такі стеричні обмеження, які, напевне, мають місце і в *полінуклеотидах*, принципово не могли бути виявлені при аналізі нуклеозиду [1], адже у нього відсутня фосфатна група, а кут β задає орієнтацію лише атома $H_{5'}$, відстань від якого до атомів фуранозного кільця і нуклеотидної основи є достатньо великою при будь-яких значеннях β .

Розподіл значень кута α' також не виявляє чіткої секторної структури, але характеризується “згущеннями” поблизу значень $+45$, -45 і 180° (останнє особливо виражене). Цей розподіл є симетричним відносно $\alpha' = 180^\circ$, що обумовлено симетричним розташуванням гідроксильних груп $O_{P1}H_{P1}$ і $O_{P2}H_{P2}$ фосфатної групи відносно площини $O_{5'}PO_P$. У складі *полінуклеотиду* така симетрія, очевидно, втрачається і можна очікувати істотної зміни розподілу значень кута α' у них.

Проявом згаданої симетрії фосфатної групи є також перехід розподілу ζ_1 у розподіл ζ_2 при відніманні 120° від усіх значень першого. Це стає особливо помітним, якщо орієнтації атомів H_{P1} , H_{P2} і $O_{5'}$ фосфатної групи описувати, як це зроблено в [10], торсійними кутами, відрахованими від атома O_P : $\tau_1 = O_P O_{P1} H_{P1}$, $\tau_2 = O_P O_{P2} H_{P2}$ і α' відповідно. У такому випадку розподіли всіх цих трьох кутів є якісно однаковими (див. рис. 4, а).

Водночас, такий зв'язок розподілів є суто статистичною їх властивістю, адже в кожному *окремо взятому* конформері значення кутів ζ_1 і ζ_2 є майже незалежними (коефіцієнт лінійної кореляції $r(\zeta_1, \zeta_2) = 0,30$).

⁵Така ж особливість розподілу кута β була виявлена у дослідженні, виконаному з використанням потенціалу твердих сфер, який враховував лише сили міжатомного відштовхування [9].

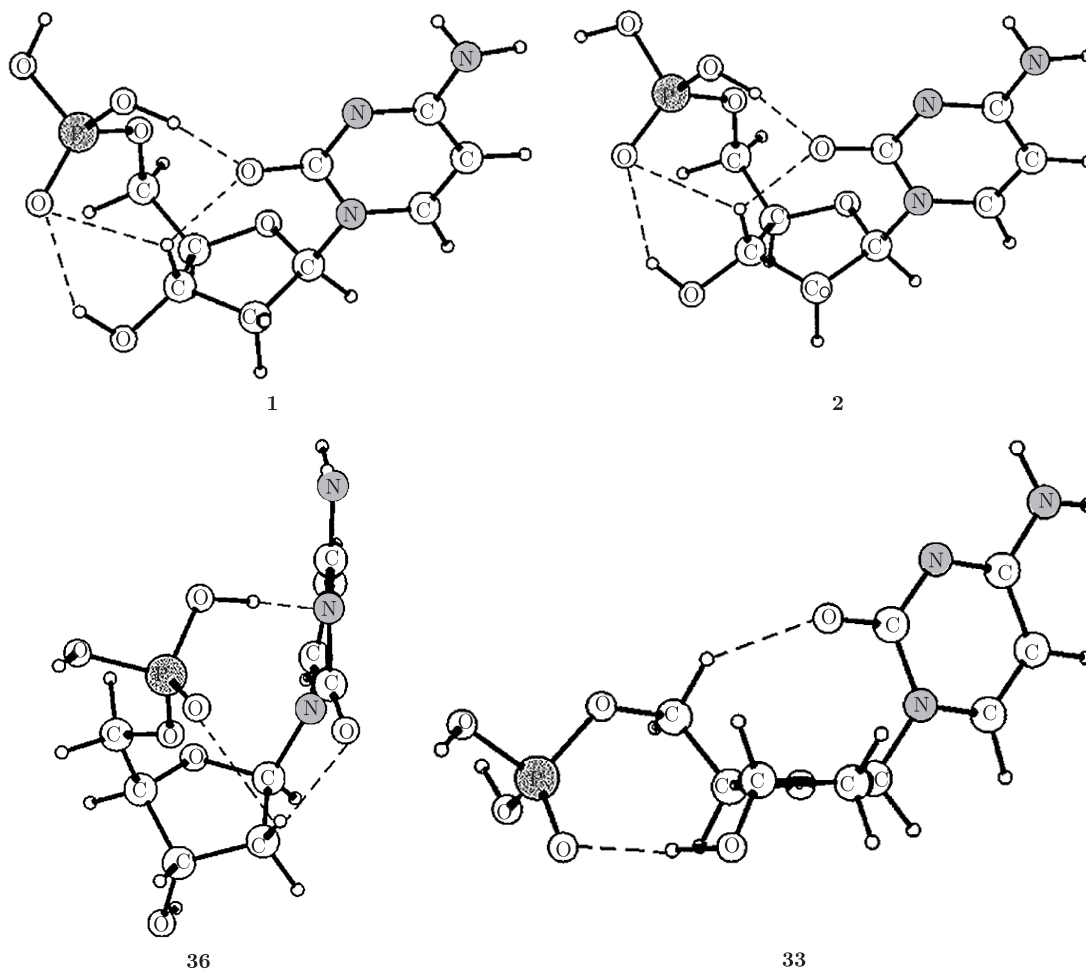

Рис. 3. Структура вибраних конформерів молекули 2'-дезокситидилової кислоти (цифри відповідають номеру конформера в табл. 1). Пунктиром позначено водневі зв'язки

Кути α' , ζ_1 , ζ_2 є ступенями вільності, характерними для нуклеотиду, у нуклеозидів вони відсутні.

У розподілі значень кута псевдообертання P спостерігаються згущення поблизу 18° (що відповідає конформації $C_{3'}-endo$) і 180° (конформації $C_{2'}-endo$ та $C_{3'}-exo$). Лише нечисленні значення потрапляють в *East*- ($P = 90^\circ \pm 45^\circ$) та *West*- ($P = 270^\circ \pm 45^\circ$) області. “Прогаліни” обумовлені тим, що значення $P = 70^\circ$ і $P = 270^\circ$ відповідають бар'єрам у циклі псевдообертання фуранозного кільця [6 (рис. 47), 11].

Деталізації потребує і поняття *syn*- і *anti*-конформації. Відповідними діапазонами доцільно називати не формальні геометричні області, а одержані сектори в розподілі кута χ , а саме — *syn* = $\{45^\circ < \chi < 105^\circ\}$, *anti* = $\{-180^\circ < \chi < -100^\circ\}$.

Конформаційні відмінності нуклеотидів і нуклеозидів. У нуклеозиді [1] розподіли всіх торсійних кутів мають чітко виражену “секторну” структуру. Приєднання фосфатної групи істотно змінило цю властивість: розподіли кутів β , ζ_1 , ζ_2 і α' стали майже неперервними (за винятком “прогаліни”, походження яких описано нижче). Ми пов'язуємо ці зміни з існуванням “ієрархії жорсткостей” різних торсійних ступенів вільності. Так, ширина кожного

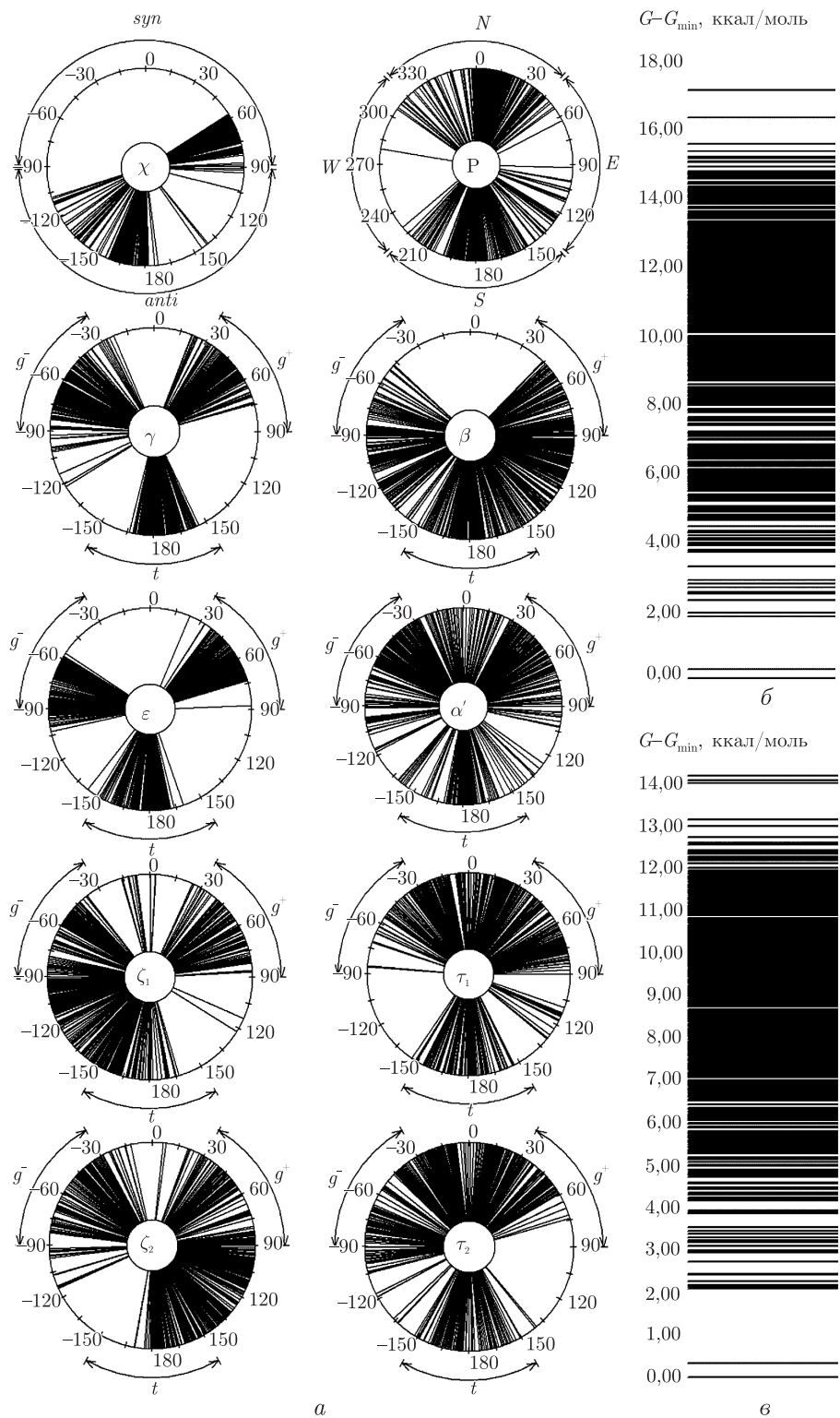

Рис. 4. Розподіл конформерів молекули 2'-дезоксцитидилової кислоти за конформаційними параметрами (а) та енергіями Гіббса (б — при $T = 0$ К; в — при $T = 298,15$ К)

із секторів є результатом балансу між крутильною жорсткістю щодо відносного повороту атомних груп “1” і “2” навколо одинарного хімічного зв’язку 1–2 (бар’єром обертання) та “моментом сил”, прикладеним до цих груп. Величина останнього визначається як силовими характеристиками — енергіями водневих зв’язків, у яких беруть участь атоми груп 1 і 2, так і геометричними — розмірами атомних груп 1 і 2.

Другий чинник особливо важливий у випадку кута β , адже в молекулі 2'-дезоксидитидилової кислоти крутильний момент щодо осі $C_{5'}-O_{5'}$ обумовлений силами притягання, прикладеними до атомів водню гідроксильних груп фосфатної групи і зумовленими участю цих атомів у порівняно сильних водневих зв’язках. Плече цих сил становить не менше 1,60 Å (довжина зв’язку $O_{5'}-P$), тоді як у 2'-дезоксидитидину [1] — не більше 0,97 Å (довжина зв’язку $O_{5'}-H_{5'}$: крутильний момент створювали сили, прикладені до атома $H_{5'}$).

Цілком аналогічно, наявність “прогалін” у розподілах кутів ζ_1 , ζ_2 свідчить про те, що орієнтації фосфатної групи та гідроксильних груп у її складі, що відповідають $\zeta_1 \in gouche^+$ і $\zeta_2 \in gouche^-$, відділені від інших порівняно високими потенціальними бар’єрами обертання.

Сектори в розподілі значень кута γ стали ширшими (а прогаліни — вузкими), ніж у молекулі 2'-дезоксидитидину [1], але не зникли взагалі. Це свідчить про велику (порівняно з кутом β) жорсткість цього ступеня вільності.

Енергетичні властивості. Розподіл одержаних конформерів за енергіями Гіббса проілюстровано на рис. 4, б ($T = 0$ К) та рис. 4, в ($T = 298,15$ К, $p = 1$ атм).

Глобальний мінімум енергії Гіббса досягається у конформерів **1** і **2** (див. табл. 1), структури яких (див. рис. 3) відрізняються тільки орієнтацією гідроксильної групи OP_2HP_2 (кутом ζ_2). Цей мінімум є “квазівиродженням”, оскільки різниця енергій $G_2 - G_1 = 0,3$ ккал/моль є малою, порівняно з величиною енергетичної “щілини” (1,8 ккал/моль) між конформерами **1** і **2** та енергетично найвигіднішим з решти (**3**).

Враховуючи, що імовірність p_G реалізації конформації молекули з енергією Гіббса G пропорційна $\exp(-G/(k_B T))$, ми розраховували, що сумарна імовірність експериментального спостереження в газовій фазі конформерів **1** і **2** при $T = 298,15$ К становить 86%. Сумарна імовірність спостереження конформерів **1–13** (див. табл. 1) становить 97%; конформерів з *syn*-орієнтацією нуклеотидної основи — 98%; конформерів з $P \in [270 \dots 90^\circ]$ — 96% (з яких $P \in C_{3'}-endo$ — 86 %); з $P \in C_{2'}-endo$ — 2,9%.

Найменшу енергію Гіббса за умови $\chi \in anti$ в одержаному сімействі має конформер **12** ($\Delta G = 3,0$ ккал/моль (див. табл. 1)), за умови $\chi \in syn$ — конформер **1** ($\Delta G = 0,0$ ккал/моль). Конформер **1** одночасно є енергетично найвигіднішим з $P \in C_{3'}-endo$; найменшу енергію Гіббса за конформації цукру $C_{2'}-endo$ має конформер **12** ($\Delta G = 3,0$ ккал/моль).

Конформаційна мінливість. Крім торсійних ступенів вільності, які є найменш жорсткими, було проаналізовано так звані тонкі конформаційні змінні, що описують непланарність кільця нуклеотидної основи і деяких його бічних груп. У табл. 2 наведено середні значення

Таблиця 2. Ендоциклічні торсійні кути кільця нуклеотидної основи (град)

Параметр	Кут					
	$N_3C_2N_1C_6$	$C_2N_1C_6C_5$	$N_1C_6C_5C_4$	$C_6C_5C_4N_3$	$C_5C_4N_3C_2$	$C_4N_3C_2N_1$
$\langle x \rangle$	-0,5	0,3	0,0	-0,1	-0,1	0,4
δ_x	4,2	3,1	1,5	1,5	0,7	3,0
$\max(x - \langle x \rangle)$	24,3	10,1	8,1	11,5	3,8	21,2

$\langle x \rangle$ (з урахуванням періодичності кутових змінних [8]), дисперсії δ_x та найбільші відхилення значень від середніх для ендациклічних торсійних кутів кільця нуклеотидної основи, які є мірою його непланарності.

Згідно з одержаними даними, кільце нуклеотидної основи є плоским лише “в середньому”: хоча середні значення всіх шести ендациклічних кутів близькі до нуля, але амплітуда зміни кута $N_3C_2N_1C_6$ досягає 24° . Кут $C_5C_4N_3C_2$ є “найжорсткішим”: чотири атоми, що його утворюють, фактично завжди лежать в одній площині (виходять з неї не більше ніж на $C_5C_4N_3C_2 \leq 3,8^\circ$). Саме від атомів C_5, C_4, N_3, C_2 відраховувалися торсійні кути, що описують вихід бічних радикалів нуклеотидної основи з площини її кільця (табл. 3).

Атоми N_4, H_5, H_6 фактично завжди лежать у площині кільця основи (дисперсії відповідних торсійних кутів не перевищують 3° , амплітуди змін — 10°). Участь атома O_2 у внутрішньомолекулярних водневих зв'язках обумовлює його максимальне відхилення від площини основи (кут $N_4N_3C_2O_2$) у 17° .

Значно лабільнішими є атоми H_{41} і H_{42} аміногрупи: дисперсії кутів $N_3C_4N_4H_{41}$ і $C_5C_4N_4H_{42}$ перевищують модулі їх середніх значень. Це свідчить про те, що амідний фрагмент $C_4N_4H_{41}H_{42}$ не тільки не є плоским [5] навіть “у середньому”, але його структура в різних конформерах зазнає віддзеркалення відносно площини кільця основи.

Атом $C_{1'}$ (глікозидний зв'язок $N_1C_{1'}$) відхиляється від площини кільця нуклеотидної основи найбільше. Так, максимальне відхилення кута $N_3C_2N_1C_{1'}$ від середнього значення ($-178,6^\circ$) становило 34° (!) і було виявлено у конформера **36** (див. табл. 1, рис. 3). Ми пов'язуємо це з наявністю внутрішньомолекулярних водневих зв'язків $O_{P1}H \cdots N_3$ і $C_{2'}H \cdots O_2$.

У той же час довжина глікозидного зв'язку змінюється мало (див. $\delta_l/\langle l \rangle$ у табл. 4), порівняно з довжинами хімічних зв'язків гідроксильних груп $O_{P2}H_{P2}$ і $O_{P1}H_{P1}$ фосфатної групи. Ця властивість також відрізняє 2'-дезоксцитидилову кислоту від 2'-дезоксцитидину.

ДНК-подібні конформери. Конформація нуклеотиду в складі ДНК визначається мінімумом вільної енергії всієї макромолекули. Ця енергія є сумою енергій окремих нуклеотидів та енергії їхньої взаємодії. Для того щоб розрізнити внески цих складових, з одержаного сімейства конформерів молекули 2'-дезоксцитидилової кислоти нами було вибрано ті, у яких значення торсійних кутів є подібними до наявних у ДНК [12–15]. Так, значення торсійних кутів у конформерів **20, 21, 22, 24** і **32** (див. табл. 1) подібні до тих, що реалізуються в ДНК у А-I формі, **35** — у А-II формі, **16, 17, 18, 19, 23** і **28** — у В-I формі, **34** — у Z-I формі, **25, 29, 30** і **31** — у Z-II формі. При цьому структура конформера **25** подібна до виявленої в кристалі моногідрату дезоксицитидин-5'-монофосфату [3]. Енергетично найвигідніший ($\Delta G = 5,5$ ккал/моль) з ДНК-подібних конформерів (**16**) відповідає В-I формі ДНК.

Таким чином, методами обчислювальної квантової механіки вперше одержано повне сімейство конформерів молекули 2'-дезоксцитидилової кислоти. Показано, що залежно від конформації відносна енергія Гіббса молекули змінюється в діапазоні 0–14,1 ккал/моль, причому існує два енергетично “найвигідніші” конформери, які відділені від решти енергетичною “щільною” в 1,8 ккал/моль.

Присутність фосфатної групи істотно відрізняє розподіл кута β від наявного у 2'-дезоксцитидині, хоча не вносить якісних змін у розподіли кутів γ і ϵ . При цьому спостерігається розширення меж секторів, у яких знаходяться значення всіх торсійних кутів.

Визначальним є вплив на конформаційні властивості молекули 2'-дезоксцитидилової кислоти внутрішньомолекулярних водневих зв'язків, зокрема тих, де донором протона є ОН-групи фосфатної групи. Якщо акцептором протона при цьому є атом N_3 нуклеотидної

Таблиця 3. Параметри, що описують відхилення бічних радикалів (град) від площини кільця нуклеотидної основи

Параметр	Радикал							
	C _{1'}		N ₄	H ₄₁	H ₄₂	O ₂	H ₅	H ₆
	C ₅ C ₆ N ₁ C _{1'}	N ₃ C ₂ N ₁ C _{1'}	N ₃ C ₅ C ₄ N ₄	N ₃ C ₄ N ₄ H ₄₁	C ₅ C ₄ N ₄ H ₄₂	N ₄ N ₃ C ₂ O ₂	N ₃ N ₄ C ₅ H ₅	N ₄ C ₅ C ₆ H ₆
$\langle x \rangle$	178,6	-178,6	179,2	-5,3	8,7	-179,6	-179,3	-179,6
δ_x	3,5	4,6	1,0	7,3	11,8	2,5	2,1	1,7
$\max(x - \langle x \rangle)$	20,4	34,1	2,3	18,0	28,8	17,4	8,5	10,4

Таблиця 4. Середні значення і дисперсії (Å) довжин деяких хімічних зв'язків

Параметр	Зв'язок						
	OP ₂ HP ₂	OP ₁ HP ₁	O _{5'} P	PO _{P1}	C _{1'} N ₁	PO _{P2}	O _{4'} C _{1'}
$\langle l \rangle$	0,972	0,972	1,612	1,611	1,475	1,610	1,421
δ_l	0,009	0,008	0,012	0,011	0,010	0,010	0,009
$\max(l - \langle l \rangle)$	0,033	0,027	0,031	0,035	0,035	0,030	0,037
$\delta_l / \langle l \rangle, \%$	0,88	0,85	0,77	0,69	0,67	0,63	0,63

Примітка. $\delta_l = \sqrt{\langle (l - \langle l \rangle)^2 \rangle}$.

основи, то такі зв'язки призводять до “нетипових” значень глікозидного кута χ і помітного відхилення глікозидного зв'язку від площини кільця нуклеотидної основи.

Виявлено кореляцію між планарністю фуранозного кільця і *syn*-орієнтацією нуклеотидної основи.

Автори висловлюють щирю вдячність Р. О. Жураківському (Інститут молекулярної біології і генетики НАН України) за надані поради щодо пошуку повного сімейства конформерів; а також корпорації “Gaussian Inc.” (США) за люб'язно наданий Д. М. Говоруну грант — пакет “GAUSSIAN03” для платформи win32.

1. Жураківський Р. О., Говорун Д. М. Вичерпний конформаційний аналіз канонічного нуклеозиду 2'-дезокситидину квантово-механічним методом функціоналу густини // Фізика живого. – 2006. – 14, № 3. – С. 35–48.
2. Fuertes M., Cepeda V., Alonso C., Perez J. Molecular Mechanisms for the B-Z Transition in the Example of Poly[d(G-C)d(G-C)] Polymers. A Critical Review // Chem. Rev. – 2006. – 106. – P. 2045. – 2064.
3. Viswamitra M. A., Reddy B. S., Lin G. H. Y., Sundaraligam M. Stereochemistry of Nucleic Acids and Their Constituents. XVII. Ia Crystal and Molecular Structure of Deoxycytidine 5'-Phosphate Monohydrate. Ib A Possible Puckering for the Furanoside Ring in B-Deoxyribonucleic Acidic // J. Amer. Chem. Soc. – 1971. – 93, issue 18. – P. 4565–4573.
4. Pandit J., Seshardi T. P., Viswamitra M. A. Structure of Disodium Deoxycytidine 5'-Phosphate Heptahydrate, C₉H₁₂N₃O₇P²⁻ · 2Na⁺ · 7H₂O // Acta Cryst. – 1983. – C39. – P. 342–345.
5. Shishkin O. V., Gorb L., Zhikol O. A., Leszczynski J. Conformational Analysis of Canonical 2-Deoxyribonucleotides. 1. Pyrimidine Nucleotides // J. Biomol. Structure & Dynamics. – 2004. – 21, Issue 4. – P. 537–553.
6. Зенгер В. Принципы структурной организации нуклеиновых кислот. – Москва: Мир, 1987. – 584 с.
7. Frisch M. J., Trucks G. W., Schlegel H. B. et al. Gaussian 03, Revision C. 02 / Gaussian, Inc., Wallingford CT, 2004.
8. Kitamura K., Wakahara A., Mizuno H. et al. Conformationally “Concerted” Changes in Nucleotide Structures. A New Description Using Circular Correlation and Regression Analyses // J. Amer. Chem. Soc. – 1981. – 103. – P. 3899–3904.
9. Murthy V. L., Srinivasan R., Draper D. E., Rose G. D. A Complete Conformational Map for RNA // J. Mol. Biol. – 1999. – 291. – P. 313–327.
10. Булавін Л. А., Николаєнко Т. Ю., Говорун Д. М. Структурна нежорсткість молекули ортофосфорної кислоти: неемпіричне квантово-механічне дослідження // Доп. НАН України. – 2009. – № 10. – С. 80–87.
11. Foloppe N., Nilsson L., MacKerell A. Ab initio Conformational Analysis of Nucleic Acid Components: Intrinsic Energetic Contributions to Nucleic Acid Structure and Dynamics // Biopolymers. – 2002. – 61, Issue 1. – P. 61–76.
12. Berman H. Crystal studies of B-DNA: The answers and the questions // Ibid. – 1997. – 44, Issue 1. – P. 23–44.
13. Schneide B., Neidle St., Berman H. M. Conformations of the Sugar-Phosphate Backbone in Helical DNA Crystal Structures // Ibid. – 1997. – 42. – P. 113–124.
14. Svozil D., Kalina J., Omelka M., Schneider B. DNA conformations and their sequence preferences // Nucl. Acids Res. – 2008. – 36, No 11. – P. 3690–3706.

15. Gessner R. V., Frederick C. A., Quigley G. J. et al. The Molecular Structure of the Left-handed Z-DNA Double Helix at 1.0-Å Atomic Resolution // J. Biol. Chem. – 1989. – **264**, No 14. – P. 7921–7935.

Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка
Інститут молекулярної біології і генетики
НАН України, Київ

Надійшло до редакції 19.11.2009

T. Yu. Nikolaienko, Corresponding Member of the NAS of Ukraine **D. M. Hovorun**

Quantum-mechanical conformational analysis of 2'-deoxycytidilic acid molecule — the DNA structural unit

The full set of 2'-deoxycytidilic acid molecule conformers has been obtained by ab initio quantum mechanical calculations at the MP2/6-311G++(d,p)//DFT B3LYP/6-31G(d,p) theory level. The distributions of torsion angles are analyzed and compared with those of a 2'-deoxycytidine molecule. The strong correlation between the sugar puckering amplitude and the syn-orientation of the nucleotide base unit is revealed. 'Fine' conformational parameters defining a nonplanarity of the base ring and its side groups are characterized.